

CERCETĂRILE LUI GRIGORE TOCILESCU ÎN NECROPOLA DE LA TOMIS

LIANA OȚA*

Rezumat: Articolul prezintă documente inedite din arhiva Muzeului Național de Antichități, care se referă la cercetările întreprinse de Grigore Tocilescu în necropola orașului Tomis în anul 1890. Deși săpăturile propriu-zise au avut o durată relativ scurtă, Tocilescu a încercat în permanență să supravegheze situația descoperirilor din județul Constanța, în ciuda unor relații nu totdeauna armonioase cu autoritățile locale.

Cuvinte-cheie: Grigore Tocilescu, Tomis, Constanța, necropolă, Muzeul Național de Antichități.

Destinul științific al lui Grigore Tocilescu a fost unul paradoxal. Foarte timpuriu și constant recunoscută și omagiată¹, activitatea științifică a savantului amintit a fost intens criticată și aproape uitată după moartea sa. Fapt subliniat deja de câteva ori, pe parcursul a peste 100 de ani, articolele care îl evocă pe Grigore Tocilescu sunt destul de rare². Abia în ultima vreme, activitatea lui Tocilescu a fost înțeleasă în contextul epocii în care s-a desfășurat, minusurile devenind astfel mai lesne de explicat³.

Nu mi-am propus să reiau dezbateră asupra activității de arheolog sau epigrafist a lui Grigore Tocilescu. Cu prilejul expoziției dedicate împlinirii a 180 de ani de la înființarea Muzeului de Istorie Naturală și Antichități și a 150 de ani de la înființarea Muzeului Național de Antichități⁴, am căutat în arhiva MNA date despre cercetările lui Tocilescu în necropola orașului Tomis⁵. Comparativ cu

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: loredanaota@yahoo.com.

¹ Vulpe 1959, p. 608–609; Avram 1992, p. 140.

² Avram 1992, p. 139; Rădulescu 2014, p. 810.

³ Bogdan-Cătănescu 1991, p. 192–193; Avram 1992, p. 142–143; Rădulescu 2014, p. 811.

⁴ Expoziția *Muzeul Național de Antichități. O excursiune arheologică...*, organizată de Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, vernisată în decembrie 2014 și găzduită de Muzeul Severeanu.

⁵ Îi mulțumesc încă o dată Oanei Damian, care mi-a dat ideea de a căuta detalii despre săpăturile lui Grigore Tocilescu în necropola tomitană și mi-a propus să public acest text. Ca întotdeauna, Roxana Dobrescu m-a ajutat și de data aceasta, și mi-a înlesnit consultarea tuturor mapelor cu documente despre Tocilescu din arhiva MNA. Cristina Alexandrescu și-a dedicat mult din timpul ei unor discuții referitoare la acest subiect și prelucrării posterului despre Tomis afișat în expoziție. Scanarea și prelucrarea ilustrației din această contribuție se datorează Roxanei Dobrescu, Ancăi Boca și lui Silviu Oța.

documentele referitoare la alte șantiere (Tropaeum Traiani, de pildă⁶), memoriile, scrisorile și rapoartele despre Tomis nu sunt multe, dar au o semnificație profundă pentru înțelegerea scopului pe care și l-a propus Grigore Tocilescu.

Numit la 1 martie 1881 director al Muzeului Național de Antichități⁷, savantul român s-a angajat cu toată energia într-un demers îndelungat și anevoios – acela de a impune Muzeul în fruntea căruia se afla drept principalul depozitar al unei game largi de „antichități”, termen al cărui sens, în acea perioadă, era mult mai cuprinzător decât astăzi. Nu numai monumentele sau obiectele antice și medievale, scoase la lumină prin săpături și descoperiri întâmplătoare, ci și manuscrise aflate la mănăstiri sau biserici, tablouri, unele semnate de pictori celebri, medalii sau piese de artă populară erau menite să fie, în concepția lui Tocilescu, expuse, inventariate și păstrate corespunzător⁸.

Istoricul cercetării multor situri din Dobrogea și din Dacia Inferior începe cu cercetările lui Tocilescu⁹, iar Tomis nu face deloc excepție. Ceea ce atrage mai întâi atenția savantului este necropola orașului antic¹⁰. Intransigența directorului Muzeului Național de Antichități în aplicarea efectivă a Regulamentului din 1874, care venea în conflict cu ambiția prefectului de Constanța de a înființa un muzeu în orașul de la malul mării, are drept rezultat desfășurarea cercetărilor din anul 1890 într-o atmosferă tensionată. Pe lângă refuzul de a ajuta reprezentanții MNA să adune inscripțiile și piesele antice, prefectul a intervenit și în buna desfășurare a săpăturilor de la necropolă, prin angajarea a 10–12 oameni care să „scormonească” (termenul îi aparține lui Tocilescu) mormintele în încercarea de a găsi piese de inventar. Rezultatul a constat în distrugerea a circa 30–40 de morminte, din al căror inventar nu au fost predate MNA decât extrem de puține piese (două vase de sticlă și un opaiț de bronz)¹¹. Punctul culminant al conflictului este atins la 14 iunie 1890, când prefectul de Constanța i-a pus în vedere custodelui MNA că orice săpătură se va face doar cu știrea și aprobarea prefectului și însoțit permanent de un agent de poliție, autorizat să rețină orice piesă descoperită, sub pretextul jignitor al evidenței a tot ceea ce custozii MNA iau din județ și al asigurării împotriva unor furturi din partea lor sau chiar a lui Tocilescu însuși. Este lesne de înțeles că, în aceste condiții ostile, Tocilescu a fost nevoit să suspende săpăturile¹². Un inventar sumar al numeroaselor și variatelor piese descoperite în cele 85 de morminte dezvelite în

⁶ Achim 2007, p. 195–210.

⁷ Ștefan 1984, p. 110.

⁸ Ștefan 1984, p. 115.

⁹ Bogdan-Cătănciu 1991, p. 191; Avram 1992, p. 139.

¹⁰ Multă vreme, pentru o privire de ansamblu asupra dispunerii spațiale a necropolelor de la Tomis, cel puțin pentru epoca elenistică și cea romană, articolul scris de Vasile Barbu în 1961 era singurul care putea fi consultat (Barbu 1961, p. 203–225). Din păcate, nici astăzi nu există foarte multe referințe bibliografice asupra necropolelor (pentru o privire foarte generală, vezi Buzoianu, Bărbulescu 2012, p. 100–104), și din cauza suprapunerii vestigiilor antice de către orașul modern. Spre deosebire de V. Barbu, cel puțin pentru secolele I–III p.Chr., eu cred că se poate vorbi de o singură arie funerară tomitană (Oța 2013, p. 292).

¹¹ Dosar MNA D7/1890, filele 89–90 (foste 86–87).

¹² Dosar MNA D7/1890, fila 93 (fostă 90).

„excursia”¹³ sa din intervalul 6 mai – 1 iulie 1890 a fost înaintat ministrului la 23 iulie. Lista pieselor nu conține descrieri, care nici nu și-ar fi găsit rostul într-un raport oficial, dar enumeră atent tipurile de obiecte de inventar descoperite¹⁴.

Lucrările pentru amenajarea portului Constanța din anii 1897–1898, în urma cărora au fost descoperite importante monumente, ar fi trebuit să nu pună probleme reprezentanților MNA, dată fiind existența unei legi, din anul 1893, prin care orice proprietar, primar, revizor școlar, învățător sau agent al administrației publice trebuia să aducă la cunoștința Ministerului Cultelor și Instrucției Publice orice indicii de „antichități” și să ia măsuri imediate pentru conservarea lor, iar primăriile din orașele care suprapuneau vestigiile antice erau obligate să supravegheze îndeaproape orice construcții și chiar să le sisteze în cazul în care s-ar fi descoperit ziduri. În memoriul adresat la 2 mai 1897 ministrului Cultelor și Instrucției, Tocilescu sublinia că legea nu se respectă nu numai de către particulari, dar chiar autoritățile sunt cele care refuză să aducă la cunoștința primăriilor prevederile ei și chiar încuviințează folosirea blocurilor de piatră din monumentele antice pentru construcțiile noi¹⁵. Totuși, eforturile lui Tocilescu nu rămân zadarnice și complet necunoscute persoanelor particulare, căci locotenentul D.M. Ionescu, un mai vechi colaborator al profesorului, îi adresează acestuia o scrisoare prin care îl roagă să-i ofere conducerea săpăturilor arheologice ce ar fi trebuit să se desfășoare cu militari la edificiul dezvelit cu ocazia lucrărilor de amenajare a portului Constanța¹⁶, subliniind că acest serviciu îl dorește „pur și simplu pentru instrucția mea personală”¹⁷. În mai 1897, locotenentul Ionescu este într-adevăr confirmat ca reprezentant al MNA pentru supravegherea inscripțiilor, sculpturilor și obiectelor care s-ar descoperi în urma lucrărilor de la portul Constanța sau în orice alt punct de pe cuprinsul orașului¹⁸. Relațiile directorului Muzeului Național de Antichități cu prefectura Constanța rămân fluctuante, înregistrând și momente mai armonioase, precum în 1899¹⁹, 1905²⁰ sau 1906²¹, când prefectura anunță și predă MNA piese descoperite pe teritoriul județului, printre care patru monede de argint provenite probabil de pe șantierele de amenajare a portului Constanța și unica piesă ce a mai putut fi recuperată din inventarul mormântului de la Satișchioi (actual Crucea) – o brățară de aur cu piatră de culoare vișinie, cu greutatea de 115 grame²².

¹³ Termenul folosit de Tocilescu este simptomatic pentru ceea ce pare că înțelegea el prin săpături arheologice; vezi și Avram 1992, p. 142.

¹⁴ Dosar MNA D7/1890, filele 106–107 (foste 103–104).

¹⁵ Dosar MNA D11/1897, filele 381–383 (foste 408–412).

¹⁶ Tocilescu se referă la acest monument denumindu-l „templu”. Pentru mai multe amănunte, inclusiv semnele de întrebare în ceea ce privește identificarea clădirii ca fiind un templu, vezi Tafrali 1930, p. 52–54; Toma 2010, p. 63–66.

¹⁷ Dosar MNA D11/1897, fila 286 (fostă 307).

¹⁸ Dosar MNA D11/1897, fila 393 (fostă 421).

¹⁹ Dosar MNA D11/1899, fila 95 (fostă 99).

²⁰ Dosar MNA D14/1905, filele 46–47 (foste 50–51).

²¹ Dosar MNA D14/1906, filele 33 (fostă 23) și 38 (fostă 39).

²² Dosar MNA D14/1906, fila 38 (fostă 39). Pentru mai multe amănunte asupra mormântului, vezi Oța 2013, p. 171 și 304.

Grigore Tocilescu supraveghează în permanență situația, prin intermediul angajaților din învățământ, atent verificați (în 1901, de pildă, savantul îi cere directorului gimnaziului din Constanța să-i telegrafieze dacă săpăturile continuă la clădirea monumentală ce fusese descoperită în urma lucrărilor de la port)²³. Comerțul ilicit cu antichități din Constanța, semnalat de Grigore Tocilescu încă din memoriul din 2 mai 1897, nu a încetat, ba chiar a luat amploare în anii următori, iar șicanele din partea autorităților locale sunt numeroase. O scrisoare a delegatului MNA din 7 februarie 1907²⁴ radiografiază situația observată în urma unei călătorii întreprinse în județul Constanța timp de câteva zile (31 ianuarie – 6 februarie 1907). Scrisoarea este necruțătoare: specula cu monede și obiecte antice atinge dimensiuni surprinzătoare, iar speculanții au chiar sprijinul autorităților, care cumpărau cu prețuri nejustificate de mari²⁵ piese antice în încercarea de a înființa un muzeu în oraș (care consta în perioada respectivă din câteva obiecte pe masa din Cabinetul prefectului și câteva pietre sub scara prefecturii locale); oficialii județului au ordin de a refuza orice concurs reprezentanților Muzeului Național de Antichități.

Anevoiosul, îndelungatul, tenacele și exigentul demers al lui Tocilescu nu rămâne zadarnic, iar autoritatea MNA este, deși cu sincope, recunoscută și în județul Constanța. La 26 iulie 1906, chiar prefectura Constanța înaintează o copie după procesul verbal întocmit de poliție în 10 iulie 1906, orele 3 p. m., cu ocazia descoperirii întâmplătoare a două „sarcophage” în urma nivelărilor întreprinse de Direcția Construcției Portului Constanța²⁶. Cele două cutii²⁷ sunt descrise destul de detaliat. Prima cutie (L = 2,50 m, lat. = 1,80 m, H = 2 m, gros. = 2 m), constând din patru pereți²⁸ de piatră, tencuiți și pictați pe interior, plină cu pământ negru, conținea osemintele a patru defuncți, îngropați cu capul spre vest. Singurul inventar, deși mormintele nu prezentau urme de jefuire, consta din două monede de aramă. Cea de-a doua cutie, cu doar câțiva cm mai mică decât prima, prezenta totuși spărturi. Oasele unui om se asociau cu oasele unui animal „ce părea a fi câine”, descoperite deasupra craniului uman. Raportul poliției se încheie cu mențiunea că oasele au fost luate de către Direcția portului, pentru a fi îngropate, iar monedele s-au depus la inginerul-șef (același care anunțase poliția despre descoperire), pentru a fi trimise Muzeului Național de Antichități.

În octombrie 1907, ministrul de război gestionează atent o nouă descoperire întâmplătoare a unor morminte antice, cu ocazia construcției unor cazărmi în

²³ Dosar MNA D12/1901, fila 201 (fostă 223).

²⁴ Scrisoarea este îndosariată în Dosar MNA D11/1897, filele 413–414 (foste 440–441) și 416 (fostă 443).

²⁵ Subprefectul plasei Medgidia a oferit unui giuvaergiu armean 100 lei pentru o piesă de aur romană, care, în opinia autorului scrisorii, nu valora mai mult de 16 lei.

²⁶ Dosar MNA D14/1906, fila 83 (fostă 86), iar procesul-verbal la fila 84 (fostă 87).

²⁷ Deși termenul folosit în raport este cel de sarcophage, cred, mai ales pe baza numărului mare de decedați din primul mormânt și a amenajării interiorului prin tencuire și pictare, că este vorba de înmormântări în cutie. Pentru semnificația termenului de morminte de inhumație în cutie, vezi Oța 2013, p. 99–100.

²⁸ Probabil este vorba de cutii din lespezi de piatră, deși nu este exclus să fi fost construite și dintr-un singur bloc de piatră (Oța 2013, p. 101–104).

Constanța, iar cele „două memorii și două schițe de plan” (fig. 1), întocmite la cererea sa de arhitectul Honzik, și obiectele descoperite sunt trimise Ministerului Cultelor și Instrucției Publice, în subordinea căruia se afla Muzeul Național de Antichități²⁹. La 30 octombrie 1907, Ministerul Cultelor și Instrucției Publice îl informează pe Grigore Tocilescu despre această descoperire, iar savantul, deși notase pe marginea adresei că autoritățile locale „nici nu au crezut de cuviință să înștiințeze” Ministerul sau Muzeul (fig. 2), trimite prompt, pe data de 5 noiembrie, o adresă de răspuns către ministrul Cultelor. Tipic pentru intransigența sa, Tocilescu mulțumește ministrului de război, dar nu uită să sublinieze faptul că autoritățile locale au omis să anunțe descoperirea³⁰.

Grigore Tocilescu nu a publicat niciodată sistematic descoperirile făcute în anul 1890 în necropola tomitană, dar aceasta nu înseamnă că le-a abandonat. Soarta descoperirilor din mormintele de la Tomis este poate sugestivă pentru felul în care Tocilescu înțelegea și încerca să impună în conștiința contemporanilor misiunea Muzeului pe care-l conducea. Deși nu au fost introduse în circuitul relativ restrâns al lucrărilor de specialitate, nu numai piesele de inventar, ci chiar și osemintele au fost accesibile oricui, fiind expuse în dulapul VIII din muzeu și enumerate, având drept criteriu ordinea în care erau așezate, în Catalogul Muzeului Național de Antichități tipărit în 1906³¹.

Deși un capitol restrâns într-o carieră prestigioasă, cercetarea necropolei de la Tomis completează modul în care ar trebui privită întreaga activitate de arheolog a lui Grigore Tocilescu. Foarte probabil, despre cele 85 de morminte de la Tomis nu se vor mai putea cunoaște detaliat ritul și tipul fiecărui mormânt, modul de depunere a cadavrelor, asocierile de piese de inventar sau datarea exactă. Însă pe măsură ce citeam documentele păstrate în arhiva MNA, ceea ce a început ca un demers puțin plicticos s-a transformat într-o reconstituire plină de culoare, deși nu întotdeauna pastelată, a unei epoci dificile pentru arheologia românească. Pe acest fundal, mai degrabă descurajant, se detașa însă cu atât mai accentuat efortul constant al lui Tocilescu pentru a întruchipa o idee – aceea a unui Muzeu Național care să aibă știință de toate descoperirile arheologice, fie ele sistematice sau întâmplătoare, pe care să le inventarieze, pentru a fi, în mare parte, arătate publicului.

LES RECHERCHES DE GRIGORE TOCILESCU DANS LA NÉCROPOLE DE TOMIS

RÉSUMÉ

Cet article présente quelques documents inédits des Archives du Musée National des Antiquités concernant les recherches menées par Grigore Tocilescu dans la nécropole de Tomis en 1890. Bien que la durée des fouilles a été relativement courte, Tocilescu a essayé en permanence de

²⁹ Dosar MNA D14/1907, fila 72 (fostă 57, fostă 87).

³⁰ Dosar MNA D14/1907, fila 195 (fostă 208).

³¹ Tocilescu 1906, p. 70–74.

surveiller la situation des découvertes dans le département de Constanța, malgré des relations pas toujours amiables avec les autorités locales.

Mots clé : Grigore Tocilescu, Tomis, Constanța, nécropole, Musée National des Antiquités.

BIBLIOGRAFIE

- Achim 2007 Achim, I., *Grigore Tocilescu și antichitățile creștine de la Tropaeum Traiani. Remarci asupra cercetărilor savantului după documente de arhivă*, SCIVA 58, 3–4, p. 195–210.
- Avram 1992 Avram, A., *Grigore G. Tocilescu (1850–1909) – arheolog și epigrafist*, SCIVA 43, 2, p. 139–144.
- Barbu 1961 Barbu, V., *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, StCl 3, p. 203–225.
- Bogdan-Cătănicu 1991 Bogdan-Cătănicu, I., *Grigore Tocilescu – întemeietor al școlii de arheologie românească*, EphemNap 1, p. 189–195.
- Buzoianu, Bărbulescu 2012 Buzoianu, L., Bărbulescu, M., *Tomis. Comentariu istoric și arheologic/Historical and archaeological commentary*, Constanța (col. Bibliotheca Tomitana IX).
- Oța 2013 Oța, L., *Lumea funerară în Moesia Inferior (secolele I–III p. Chr.)*, Brăila.
- Rădulescu 2014 Rădulescu, M.S., *Grigore Tocilescu – ascendenții și familia*, Istros 20, p. 809–876.
- Ștefan 1984 Ștefan, A., *Istoricul Muzeului Național de Antichități din București – Institutul de Arheologie. II. Progresele arheologiei și muzeografiei în România în perioada 1881–1927*, SCIVA 35, 2, p. 109–143.
- Tafrați 1930 Tafrați, O., *Ruinele unei clădiri din epoca imperială romană la Constanța, astăzi dispărute*, ArtArh 3, fasc. 5–6, p. 52–55.
- Tocilescu 1906 Tocilescu, Gr., *Catalogul Muzeului Național de Antichități*, București.
- Toma 2010 Toma, N., *Tomis – Kustendje – Constanța. Topografia antică tomitană în hărți și însemnări de călătorie din epoca modernă (sec. XIX – începutul sec. XX)*, CaieteARA 1, p. 53–74.
- Vulpe 1959 Vulpe, R., *Un pionnier des sciences archéologiques en Roumanie : Grigorie G. Tocilescu (1850–1909)*, Dacia N.S. 3, p. 607–612.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Tombes découvertes en 1907 à Constanța. Plan de situation établi par l'architecte E. Honzik – photocopie (Musée National des Antiquités), d'un plan conservé dans les Archives de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine.

Fig. 2. Lettre, datée 30 octobre 1907, adressée à Grigore Tocilescu par le ministre de l'Instruction Publique et des Cultes (Archives du Musée National des Antiquités).

ABREVIERI

- AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ACMISB – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secțiunea din Basarabia
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, Roma/Moscova
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj–Napoca
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ – Anné Épigraphique, Paris
AIIA Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AISC – Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj–Napoca
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AJPAntropol – American Journal of Physical Anthropology
AnȘUIași – Analele Științifice ale Universității „Al.I. Cuza”, Iași
AnthAnz – Anthropologischer Anzeiger, Berlin
AO – Arheologhičeskie Otkrytija, Moscova
Apulum – Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
APURSR – Arheologhični pamijatki URSR, Kiev
ArheologijaKiev, Arheologija. Institut Arheologii, Kiev
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași – București
ArhSSSR – Arheologija SSSR, Moscova
ArhSSSR–SAI – Arheologija SSSR. Svod arheologičeskikh istočnikov, Moscova
Banatica – Banatica, Muzeul județean Reșița, Reșița
BEO – Bulletin d'Études Orientales, Damasc
BSS – Black Sea Studies. The Danish National Research Foundations Centre for Black Sea Studies, University of Aarhus
B.Thr. – Biblioteca Thracologica
Bulletin of archaeology – Bulletin of archaeology. The University of Kanazawa, Kanazawa
CAD – The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago
CaieteARA – Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Chiron – Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, München
CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
Classica et Christiana – Classica et Christiana, Centrul de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al.I. Cuza”, Iași
CNA – Cronica numismatică și arheologică, București
CRAI – Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
Dacia – Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București; serie nouă N.S. (nouvelle série); Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, București
Danubius – Danubius. Revista Muzeului de Istorie, Galați
Drevnosti – Drevnosti, Moscova
EME – Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Εύξεινος Πόντος. Digital Encyclopaedia of the Hellenic World
EphemDR – Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma –București
SCIVA, tomul 66, nr. 1–2, București, 2015, p. 175–177

- EphemNap – Ephemeris Napocensis, Cluj–Napoca
 ErdMúz – Erdélyi Múzeum, Kolozsvár/Cluj(–Napoca)
 HPS – Hungarian Polis Studies, Debrecen
 IAK – Izvestija Arheologhičeskoj Komissii, Sankt-Petersburg
 ILD – C. C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005
 IMF – Izvestija Moldavskogo filiala AN SSSR, Chișinău
 IOSPE – B. Latyshev, *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae*, vol. 2, Petropolis, 1916
 Iran – Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies
 Istros – Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
 Izvestija Sofia – Izvestija na Arheologhičeskija Institut, Sofia
 J.Anat – Journal of Anatomy
 J.Anthropol.Archaeol – Journal of Anthropological Archaeology
 JUH – Journal of Urban History
 KAGSP – Kul'tura Anticnyh Gorodov Severnogo Pričernomorja
 Korunk – Korunk, Cluj–Napoca
 KSIA – Kratkie soobščeniija Instituta arheologhii SSSR, Moscova
 KSIAU – Kratkie soobščeniija Instituta arheologhii AN USSR, Kiev
 KSOGAM – Kratkie soobščeniija o polevyh arheologhičeskikh issledovanijah Odesskogo arheologhičeskogo muzeja, Odessa
 Latomus – Latomus. Revue d'études latines, Bruxelles
 MASP – Materialy po arheologhii Severnogo Pričernomorja, Odessa
 MCA (Materiale) – Materiale și Cercetări Arheologice, București
 MemAntiq – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
 MIA – Materialy i Issledovanija po Arheologhii SSSR, Moscova/Leningrad (Sankt- Petersburg)
 NE – Numizmatika i Epigrafica, Moscova
 Pallas – Pallas. Revue d'études antiques, Toulouse
 Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
 PIR² – *Prosopographia Imperii Romani*, Berlin, Leipzig
 Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța
 Publications in Classical Philology – Publications in Classical Philology, University of California, Berkeley
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
 RA – Revista Arheologică, Chișinău
 REA – Revue des Études Anciennes, Université Michel de Montaigne, Bordeaux 3
 RELat – Revista de Estudios Latinos, Madrid
 REMMM – Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée, Paris
 Renaissanceforum – Renaissanceforum. Journal of Renaissance Studies, Aarhus
 RITL – Revista de istorie și teorie literară, București
 RMD – M.M. Roxan, *Roman Military Diplomas*, 2 vol., Londra, 1978 și 1985
 RMPH – Rheinisches Museum für Philologie, Köln
 SAI – Studii și Articole de Istorie, București
 Sargetia – Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
 SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
 SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
 SMIM – Studii și Materiale de Istorie Medie, București
 SNUNK – Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina, Sofia
 SovArch – Sovetskaja Arheologija, Moscova
 SP – Studii de Preistorie, București

Sprawozdania Archeologiczne – Sprawozdania Archeologiczne, Instytut Archeologii i Etnologii,
Polikiej Akademii Nauk, Warszawa
SSPK – Starožitnosti Stepovogo Pričernomorja ta Krimu, Zaporožie
StCl – Studii Clasice, București
StComCaransebeș – Studii și Comunicări Caransebeș
Stratum – Stratum, Chișinău/Sankt-Petersburg/Odessa/București
StratumP – Stratum Plus, Chișinău/Sankt-Petersburg/Odessa/București
Syria – Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie, Beirut
TD – Thraco-Dacica, București
TGIM – Trudy Gosudarstvennogo Istoriceskogo muzeja, Odessa
Thracia – Thracia, Sofia
Tibiscum – Muzeul Banatului, Timișoara
Transactions of the Oriental Ceramic Society – Transactions of the Oriental Ceramic Society, Londra
TSP – Terrakoty Severnogo Pričernomorja, Moscova
VDI – Vestnik Drevnej Istorii, Moscova
Vestigia – Vestigia. Deutsches Archäologisches Institut. Kommission für Alte Geschichte
und Epigraphik, München
VNU (ist.) – Vestnik Nižegorodskogo Universiteta. Istorija, Nižnij Novgorod
VOMN – Vestnik Odesskogo Muzeja Numizmatiki, Odessa
WMMÉ – A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve, Szekszárd
ZOAo – Zapiski Odesskogo Arheologičeskogo Obščestva, Odessa
ZOOID – Zapiski Odesskogo Obščestva Istorii o Drevnostej, Odessa
ZPE – Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn
ŽMNP – Žurnal Ministerstva Nardonogo Prosveščeniija, Sankt Petersburg/Kiev

ERATĂ

Într-un articol semnat de Emilian Teleaga, *Pecetea lui Skyles și tumulii fastuoși de la Agighiol și Cugir. Omisiune și falsificare în fondarea mitului „strămoșilor” românilor, geto-dacii*, apărut în SCIVA, 65, 3–4, 2014, p. 295–318, din vina autorului, s-au strecurat două regretabile erori. La cererea acestuia, numărul actual al revistei conține următoarea erată:

La p. 300, în loc de: „Păreră exprimată de Meljukova a fost întărită de Alexandru Vulpe. El a localizat cele cinci râuri secundare scitice ale lui Herodot între Prut și Siret, corespunzător graniței traco-scite”, se va citi: „Păreră exprimată de Meljukova a fost întărită de Alexandru Vulpe. El ilustrează trei dintre cele cinci râuri secundare scitice ale lui Herodot între Prut și Siret, dar le localizează în bazinul Siretului”.

La p. 301, nota 29 – „Rezultatele finale sunt publicate într-un articol în două părți din 2014 (Teleaga, Soficaru, Bălășescu 2014; Teleaga *et alii* 2014)”, se va citi astfel: „Rezultatele finale au fost înaintate spre publicare într-un articol în două părți din 2014 (Teleaga, Soficaru, Bălășescu 2014; Teleaga *et alii* 2014)”.